

OČAKÁVANÝ POPULAČNÝ VÝVOJ A JEHO MOŽNÉ DOPADY NA TRH PRÁCE A DŮCHODKOVÝ SYSTÉM NA SLOVENSKU¹

Branislav Šprocha

Abstrakt

Dramatické zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľstva Slovenska v poslednom štvrtstoročí sa výraznou mierou odrazia na trhu práce a najmä v oblasti dôchodkového systému. Je zrejmé, že Slovensko prejde v najbližších rokoch pomerne dynamickým starnutím, čo do značnej miery podmieňuje súčasný charakter vekovej štruktúry. Cieľom príspevku je poukázať na niektoré hlavné očakávané zmeny v oblasti trhu práce z pohľadu ľudských zdrojov, ktorým bude Slovensko v najbližších dvoch desaťročiach čeliť. Okrem toho sa zameriame aj na dôchodkový systém a predpokladaný vývoj jeho zaťaženia vzhľadom na zväčšujúci sa kontingent seniorov. Snahou bude nielen tieto zmeny identifikovať, ale aj poukázať na niektoré teoretické vývojové scenáre, ktoré by mohli vznikajúce dopady zmierniť.

Kľúčové slová: prognóza populačného vývoja, trh práce, dôchodkový systém, Slovensko

JEL Code: J11, J14, J21, J26

Úvod

Spoločnosť na Slovensku prechádza v poslednom štvrtstoročí pomerne dramatickými zmenami, ktoré sa odrazili a odrážajú v rôznych sférach jej fungovania. Jednou z často reflektovaných oblastí je aj reprodukčné správanie. Práve populačný vývoj predstavuje a bude predstavovať jeden z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich stabilitu verejných financií a udržateľný rast ekonomiky Slovenska v podmienkach globálnej ekonomiky. Čoraz dôležitejšou informáciou sa preto stáva poznanie nielen súčasného stavu, ale predovšetkým poznanie budúceho vývoja ľudských zdrojov a ich štrukturálnych charakteristík. Samotné ľudské zdroje ako obyvateľstvo sú v podstate základným stavebným prvkom každej úvahy

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č.2/0160/13 „Finančná stabilita a udržateľnosť hospodárskeho rastu Slovenska v podmienkach globálnej ekonomiky“ a APVV-0018-12 „Humánno geografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“.

o stave, rozvoji a budúcom smerovaní spoločnosti. Od kvantitatívnej a predovšetkým kvalitatívnej stránky sa bude odvíjať budúca spotreba, trh práce a s ním spojená pracovná sila, príjmy a výdavky verejných financií. Informácie o ľudských zdrojoch a ich charakteristikách predstavujú nezastupiteľný podklad pri komplexnejšom chápaní súčasného a najmä budúceho potenciálu rozvoja spoločnosti, ale súčasne prinášajú aj pohľad na existujúce riziká a viaceré problémy.

Cieľom príspevku je poukázať na niektoré hlavné očakávané zmeny v oblasti trhu práce z pohľadu ľudských zdrojov, ktorým bude Slovensko v najbližších dvoch desaťročiach čeliť. Okrem toho sa zameriame aj na dôchodkový systém a predpokladaný vývoj jeho zaťaženia vzhľadom na zväčšujúci sa kontingent seniorov. Snahou bude nielen tieto zmeny identifikovať, ale aj poukázať na niektoré teoretické vývojové scenáre, ktoré by mohli vznikajúce dopady zmierniť.

1. Trh práce – projekcia pracovných síl na Slovensku

Početná veľkosť a charakter pracovných síl na Slovensku z pohľadu veku a pohlavia bude v najbližších rokoch závisieť predovšetkým od predchádzajúceho populačného vývoja. Ďalším dôležitým faktorom je vek vstupu na pracovný trh a tiež vek keď ho osoby opúšťajú. V oboch prípadoch sme na Slovensku v posledných rokoch svedkami pomerne významných zmien. Predovšetkým dochádza k predlžovaniu obdobia štúdia a prípravy na povolanie na jednej strane a na druhej sme svedkami zvyšovania odchodu do starobného dôchodku. Ekonomický status je však ovplyvňovaný aj niektorými ďalšími kratšími, či dlhodobjšími (prípadne už stálymi predčasnými) odchodmi z trhu práce. U žien je to napríklad materská a rodičovská dovolenka, u osôb so zdravotnými komplikáciami invalidný dôchodok (čiastočný invalidný dôchodok), pričom špecifickú skupinu tvoria tzv. odradení z hľadania si práce.

Prognóza pracovných síl predstavuje klasickú odvodenú prognózu založenú na kmeňovej populačnej prognóze obyvateľstva Slovenska, na ktorú sú aplikované jednotlivé scenáre vývoja mier ekonomickej aktivity podľa veku a pohlavia. Pri ich konštrukcii boli zohľadňované zmeny v mierach participácie na vzdelávaní vo veku do 30 rokov, ďalej transformácia reprodukčného správania žien (a s ňou súvisiaca intenzita a časovanie využívania inštitútu materskej a rodičovskej dovolenky) a tiež možné výhľadové scenáre spojené so skupinami invalidných dôchodcov a osôb patriacich do kategórie iné (odradení,

osoby v rekvalifikácii a pod.).² Ďalšia dôležitá otázka sa spájala s vekom odchodu do dôchodku. Ten je síce do značnej miery určený legislatívne³, no v súlade so súčasnou praxou predlžovania očakávame ďalšie jeho zvyšovanie.

Celkovo boli vypracované tri scenáre vývoja mier ekonomickej aktivity podľa veku a pohlavia do roku 2035.

Statický variant pracuje s konštantnými poslednými pozorovanými mierami ekonomickej aktivity. Ide o projekčný model, ktorý hovorí, čo by sa s pracovnou silou na Slovensku dialo, ak by závisela len od budúceho populačného vývoja.

Dynamický variant sa snažil vytvoriť model celkového zvyšovania mier participácie mužov i žien na trhu práce, a to predovšetkým vo vyššom veku ako dôsledok predlžovania veku odchodu do dôchodku a zvyšujúcej sa individuálnej snahy seniorov zotrvať v zamestnaní. Na druhej strane v mladšom veku očakáva prehlbovanie poklesu mier ekonomickej aktivity, keďže vychádza z predstavy o zvyšujúcom sa počte osôb študujúcich na terciárnom stupni vzdelávania. Okrem toho tiež počíta s miernym poklesom mier ekonomickej aktivity žien vo veku 30-39 rokov, čo je podmienené očakávanými zmenami v charaktere reprodukcie a zvyšujúcej sa intenzite plodnosti žien. To by malo následne ovplyvniť počet a podiel osôb na materskej a rodičovskej dovolenke. Predstavuje tak nami predpokladanú hornú hranicu, ktorú by Slovensko mohlo dosiahnuť v najbližších dvoch desaťročiach.

Strednývariant predstavuje prechod medzi vyššie uvedenými. Predpokladá, že v najbližších dvoch desaťročiach dôjde k zmene v participácii mužov i žien na trhu práce. Nastavený trend sa pritom zhoduje s dynamickým scenárom, no celková úroveň týchto zmien bude pomalšia. Z nášho pohľadu ide o najpravdepodobnejší vývojový scenár.

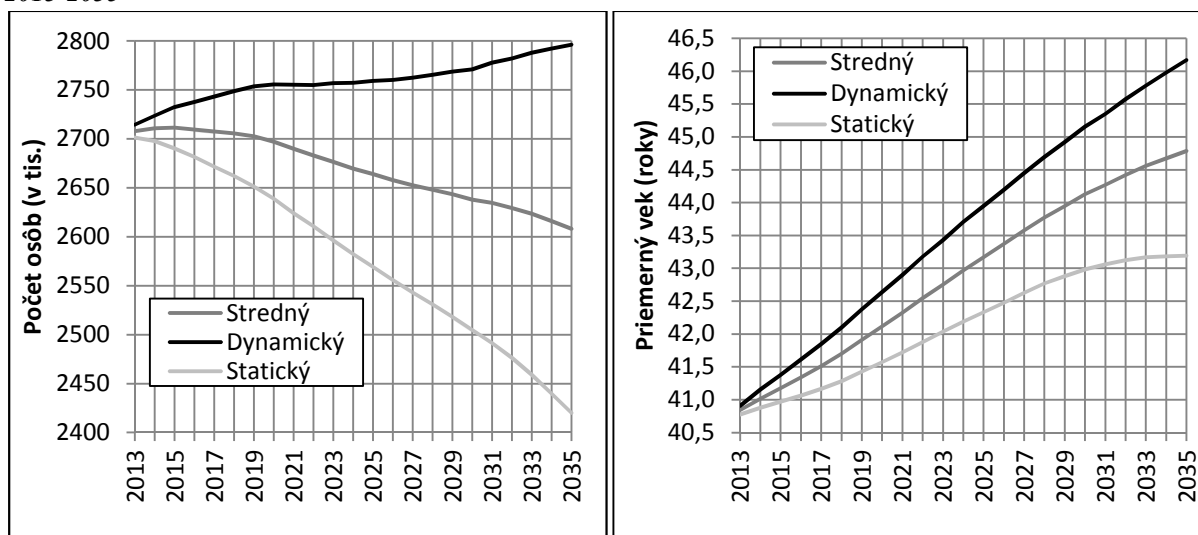
Ako už predznamenáva prognóza populačného vývoja produktívnej zložky, hlavným výsledkom prognózy pracovných síl je, že v najbližších približne dvoch dekádach budeme s výnimkou dynamického scenára svedkami starnutia a celkového poklesu početnosti ekonomicky aktívnej populácie. Keďže hlavným faktorom tohoto vývoja je charakter vstupnej vekovej štruktúry, kde sa do produktívneho veku budú dostávať čoraz menej početné generácie osôb narodené na konci 90. rokov a v prvej dekáde nového milénia, pričom do poproduktívneho veku sa už teraz presúvajú veľmi početné generácie z 50. rokov. Vnútoraná štruktúra pracovných síl bude navyše ovplyvnená starnutím početných generácií zo 70. rokov.

²Bližšie k tejto problematike pozri Šprocha (2013ab).

³ Najväčší dopad malo prijatie zákona č. 461/2003 Z. z., podľa ktorého sa stanovil pre mužov a ženy jednotný vek odchodu do dôchodku na 62 rokov. V prípade mužov to platilo a platí pre osoby narodené od roku 1946 a u žien počnúc rokom 1962 (u niektorých aj skôr v závislosti od počtu vychovaných detí).

V prípade nemennosti mier ekonomickej aktivity (a teda len vplyvu populačného vývoja na početnosť a charakter pracovných síl) by do roku 2035 počet ekonomicke aktívnych osôb klesol o viac ako 280 tis. Len v prípade dynamického rastu mier účasti na trhu práce môžeme očakávať nárast počtu ekonomicke aktívnych osôb. Ten by však bol len veľmi mierny (približne o 94 tis. osôb). Približne v podobnom rozmedzí by sa mohol pohybovať pokles početnej veľkosti pracovných síl na Slovensku v prípade naplnenia stredného scenára. Samotný počet ekonomicke aktívnych osôb do budúcnosti až tak rozhodujúcim faktorom zdá sa, že nebude (možno s výnimkou konštantného scenára). Oveľa dôležitejšími budú štrukturálne zmeny. Priemerný vek pracovnej sily sa vo všetkých projekčných scenároch bude zvyšovať. Rozdiel medzi nimi panuje len v dynamike tohoto procesu, pričom najvýraznejšie by logicky mala zostarnúť pracovná sila Slovenska v dynamickom variante (o 5,5 roku).

Obr. 1 a 2: Očakávaný vývoj počtu pracovných síl a ich priemerného veku podľa jednotlivých scenárov, 2013-2035

Zdroj: výpočty autora

Vo všetkých scenároch bude starnutie populácie znamenať rastúce zaťaženie, pričom hlavným faktorom bude predovšetkým zvyšovanie podielu seniorov (osôb vo veku 65 a viac rokov). V roku 2035 by na 100 ekonomicke aktívnych mohlo pripadať 42 – 51 seniorov (podľa variantu prognózy). Zaťaženie detskou zložkou sa bude v najbližších rokoch mierne zvyšovať, no následne dôjde k dynamickému poklesu vzhľadom na predpokladaný vývoj počtu živonarodených. Celkové zaťaženie ekonomicke aktívnych bude približne do polovice 20. rokov rásť. Ďalší trend bude závisieť od očakávaného scenára mier ekonomickej aktivity. Pri naplnení statického variantu by sa zaťaženie ďalej zvyšovalo. V strednom variante tiež môžeme očakávať ďalší rast, no menej dynamický, pričom až v dynamickom variante by

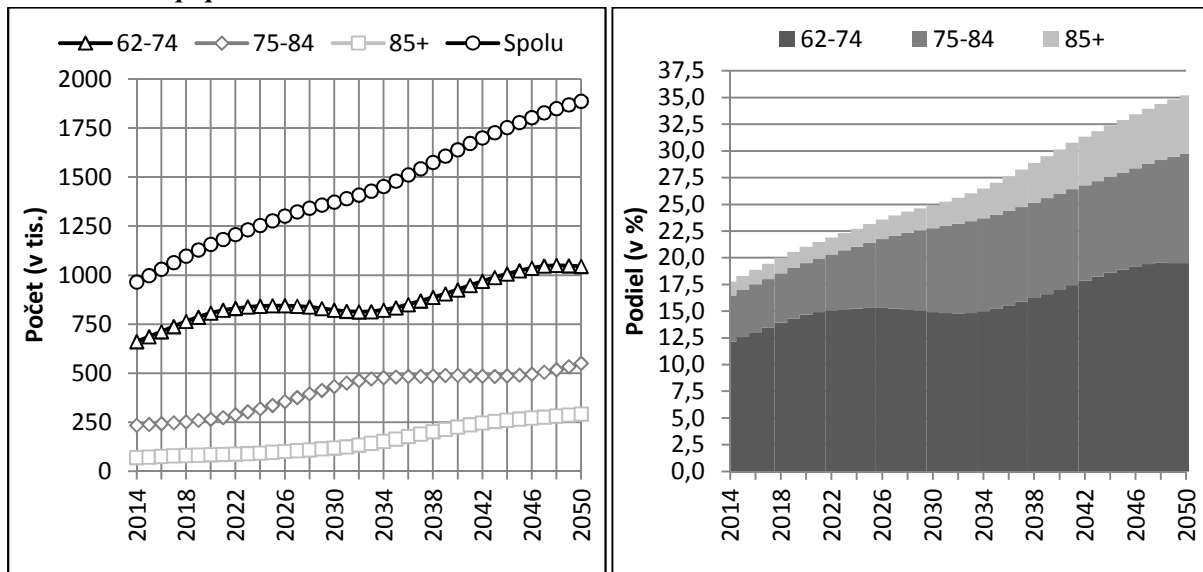
miera celkového zaťaženia stagnovala a až ku koncu prognózovaného obdobia by mohlo dôjsť k veľmi miernemu poklesu.

Ak medzi ekonomicky neaktívne obyvateľstvo zahrnieme nielen osoby podľa veku (predproduktívnu a poproduktívnu zložku), ale aj osoby, ktoré v produktívnom veku skutočne nie sú ekonomicky aktívne, zistíme, že už na začiatku prognózovaného obdobia pripadá na jednu ekonomicky aktívnu osobu viac ako jedna neaktívna. Výsledky prognózy ukazujú, že uvedená situácia sa ešte zhorší. Vstrednom variante by na 100 ekonomicky aktívnych mohlo pripadať až 110 neaktívnych. V prípade, že by sa miery ekonomickej aktivity nezvyšovali, potom miera celkového zaťaženia by mohla vzrásť až na 126 osôb.

2. Starnutie a dôchodkový systém

Starnutie obyvateľstva Slovenska (a ďalších európskych krajín) predstavuje nevyhnutelnú výzvu spoločnosti 21. storočia. Súčasná relatívne mladá veková štruktúra Slovenska v európskom priestore prejde v priebehu najbližších rokov dynamickým zvyšovaním počtu a podielu starších osôb. Potvrdzujú to v podstate všetky dostupné populačné prognózy (napr. Vaňo a kol. 2002; Vaňo 2006; Bleha, Vaňo 2007; Bleha, Šprocha, Vaňo 2013; EUROPOP 2010). Budúci počet osôb v seniorskom veku (62 a viac rokov) ovplyvní predovšetkým posúvanie (starnutie) početných kohort z 50. rokov. Keďže tieto kohorty predstavujú reálne generácie, vo veku bez väčšieho vplyvu migrácie, závislé do budúcnosti v podstate najmä na vývoji úmrtnosti, je zrejmé, že starnutie zhora je jav, ktorému určite Slovensko bude čeliť. Navyše ide o otázku najbližších rokov, čo znamená, že čas na prípravu účinných opatrení a mechanizmov zmierňujúcich predpokladané dopady sa v podstate už minul a len zásadné a promptne prijaté razantné kroky by mohli ešte niečo zmeniť. Výsledky populačných prognóz Slovenska však ukazujú, že proces starnutia sa bude prehľbovať aj v dlhšom horizonte predovšetkým v súvislosti s generáciami zo 70. rokov a veľmi nízkou plodnosťou a s tým súvisiacim počtom detí a následne aj osôb vstupujúcich na trh práce. Podľa stredného variantu našej prognózy by sa počet seniorov mohlo zvýšiť zo súčasných približne 900 tis. až na takmer 1,9 mil. v roku 2050. Váha osôb vo veku 62 a viac rokov by tak mohla vzrásť z necelých 17 % až na takmer 35 %. Okrem početného rastu sa musí Slovensko vysporiadať aj so štrukturálnymi zmenami v populácii seniorov. Dôjde najmä k poklesu podielu mladších seniorov (vo veku do 75 rokov) na približne 55 % (z viac ako 68 %), a to v prospech starších (75 – 84 rokov, nárast na 29 %) a najmä najstarších (80 a viac rokov, nárast na 15 %).

Obr. 3 a 4: Očakávaný vývoj počtu a podielu seniorov a vybraných vekových skupín osôb vo veku 62 a viac rokov v populácii Slovenska do roku 2050

Zdroj: výpočty autora

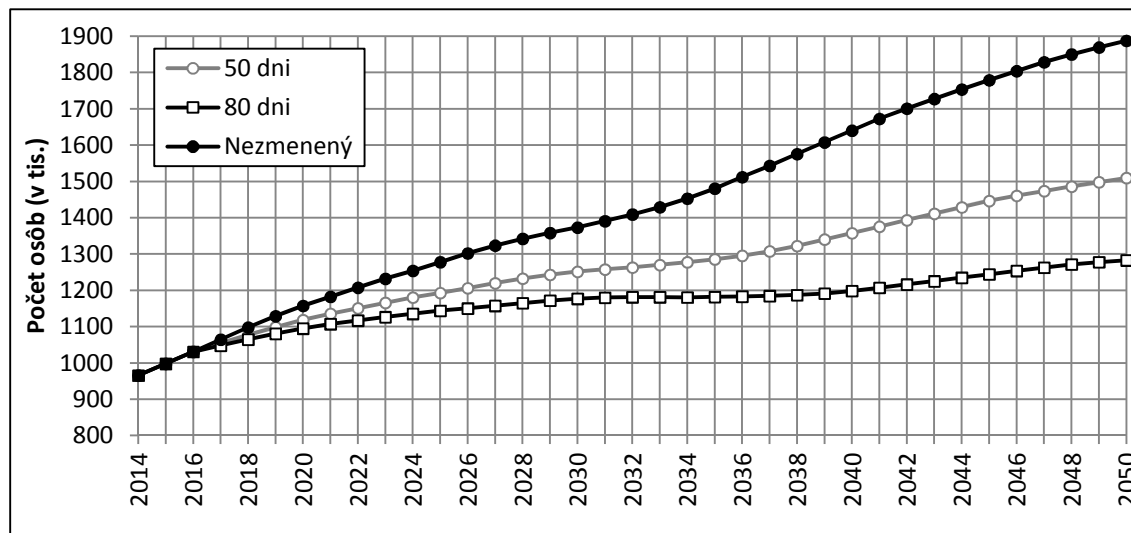
Proces starnutia je daný nielen vstupnou vekovou štruktúrou, ale aj nastavením očakávaného vývoja úmrtnosti. Práve stredná dĺžka života pri narodení je považovaná za kľúčovú veličinu pri nastavení plánovaného predlžovania veku odchodu do dôchodku od roku 2017. Podľa schválených podmienok by to malo predstavovať približne 50 dní každý rok. Ak by tento scenár bol naplnený až do konca prognózovaného obdobia, potom v roku 2050 by vek odchodu do dôchodku na Slovensku bol stanovený na približne 66 rokov a 8 mesiacov (nárast o 4 roky a 8 mesiacov). Stredný variant prognózy však očakáva, že za ten istý čas by sa predĺžila dĺžka života o takmer 9 rokov u mužov a viac ako 6 rokov u žien. Domnievame sa však, že objektívnejším kritériom pre predlžovanie odchodu do dôchodku je hodnota strednej dĺžky života vo veku, keď osoba má nárok na poberanie starobného dôchodku (vzhľadom na vek). Predstavuje potenciálny počet rokov, ktoré môže mať osoba pri nezmenených úmrtnostných pomeroch pred sebou od nároku na starobný dôchodok. Vo veku 62 rokov by sa predpokladaná dĺžka života mohla predĺžiť u mužov až na 23 rokov (zo 16,4 roku) a u žien na 26 rokov (z necelých 21 rokov). Je zrejmé, že počet seniorov na Slovensku sa nielenže bude zvyšovať, ale predlžovať sa bude aj ich život. Tým sa vo všeobecnosti bude predlžovať (pri nezmenených podmienkach) aj dĺžka poberania starobného dôchodku.

Ku koncu roka 2013 počet vyplácaných starobných dôchodkov, ktoré uvádzala Sociálna poisťovňa SR dosahoval približne 988,3 tis. osôb. Ich vývoj do budúcnosti ovplyvní jednak populačný vývoj, ktorý však je v mnohých aspektoch už vopred daný vzhľadom na skutočnosť, že ide o existujúce kohorty a druhým je vek odchodu do starobného dôchodku.

Predpokladajme, že by počet seniorov, a teda aj počet poberateľov starobných dôchodkov mal byť zachovaný na úrovni približne jedného milióna vyplácaných starobných dôchodkov.⁴ Na to, aby to bolo možné by sa však vek odchodu do dôchodku musel zvyšovať oveľa dynamickejšie ako predpokladaných 50 dní za rok. Do roku 2020 o 4 roky a 7 mesiacov, v roku 2030 by už to muselo byť 5 rokov a 8 mesiacov a na konci prognózovaného obdobia v roku 2050 dokonca takmer 11 rokov, kedy by vek odchodu do dôchodku musel byť stanovený na približne 73 rokov.

Ak by v praxi bol realizovaný predpoklad o odkladaní odchodu do dôchodku o 50 dní za rok, potom sa počet osôb v dôchodkovom veku zvýši v prognózovanom období o viac ako 500 tis. Uvedený scenár vývoja úmrtnostných pomerov na Slovensku považujeme v mnohých ohľadoch za veľmi pesimistický. Nielen naša prognóza, ale aj stredný variant prognózy Bleha, Šprocha a Vaňo (2013), či viaceré prognózy pripravené medzinárodnými poprednými demografickými centrami očakávajú dynamickejšie zlepšovanie úmrtnostných pomerov, a tým aj vývoj hodnôt strednej dĺžky života pri narodení. Pri zohľadnení týchto predpokladov by pri rovnomernom zvyšovaní odchodu do dôchodku muselo ísť každoročne o 80 dní. Počet osôb v dôchodkovom veku by sa pri takýchto zmenách zvýšil do horizontu prognózy o niečo viac ako 280 tis.

Obr. 5: Očakávaný vývoj počtu seniorov podľa jednotlivých scenárov zvyšovania veku odchodu do dôchodku

Pozn.: 50 dní – vek odchodu do dôchodku sa bude od roku 2017 zvyšovať každý rok o 50 dní; 80 dní – vek odchodu do dôchodku sa bude od roku 2017 zvyšovať každý rok o 80 dní; nezmenený – vek odchodu do dôchodku bude pre obe pohlavia na úrovni 62 rokov.

Zdroj: výpočty autora

⁴ Ak by sme odhliadli od zmien vo výške starobných dôchodkov vzhľadom na zmeny v štruktúre predchádzajúcich miezd, potom zvyšovanie celkového kumulatívneho objemu výdavkov sociálnej poisťovne by išlo na vrub ich predpokladanej valorizácie.

Záver

Starnutie populácie Slovenska sa neodráža len na počte a váhe seniorov, ale veľkými zmenami prejde aj populácia v produktívnom veku. Do starobného dôchodku už odchádzajú a budú odchádzať početné generácie z 50. rokov, no nahrádzajú ich len málo početné generácie z konca 90. rokov a začiatku nového milénia. Postupne však starnú aj početné generácie zo 70. rokov, ktoré do konca prognózovaného obdobia prekročia súčasný i plánovaný vek odchodu do dôchodku.

Samotný vývoj pracovných síl sa bude predovšetkým odvíjať od vývoja mier ekonomickej aktivity. Ak nedôjde k zmenám budeme svedkami významného poklesu počtu ekonomicky aktívnych. Len pri dynamickom zvyšovaní mier účasti na trhu práce môžeme očakávať mierny nárast počtu pracovných síl. Je zrejmé, že zvyšovať sa bude aj zaťaženie pracovných síl, pričom hlavnú úlohu v tomto procese budú zohrávať seniori.

Starnutie populácie Slovenska a zvyšovanie počtu osôb v seniorskom veku je nezvratiteľné. Možnosti na ovplyvnenie tohoto vývoja sú len veľmi obmedzené, pričom slovenská spoločnosť ho pocíti v najbližších rokoch resp. ho pocíti už v súčasnosti. K ďalšiemu starnutiu zhora dôjde o približne dve desaťročia, keď do seniorského veku sa postupne dostanú generácie zo 70. rokov. Táto predikcia sa vyznačuje veľmi vysokou mierou spoľahlivosti, kdeže ide o kohorty, ktoré na Slovensku už reálne existujú a ich vznik nie je predmetom prognostických scenárov.

Súčasná nastavenie odchodu do dôchodku na 62 rokov ani predlžovanie veku odchodu do dôchodku o 50 dní za rok sa zdajú byť neudržateľné. Výsledky našej prognózy ukázali, že ak by mal byť zachovaný počet seniorov z prahu prognózy (1 mil. osôb), potom by sa vek odchodu do dôchodku musel do roku 2050 posunúť na 73 rokov. Navyše tlak na verejné financie nebude vytváraný len financovaním starobných dôchodkov, ale v dynamicky starnúcej spoločnosti budú prudko rásť aj výdavky na zdravotníctvo, a to všetko pri predpokladanom zmenšovaní a starnutí kontingentu pracovných síl. Na druhej strane predlžovanie odchodu do dôchodku ako samotný nástroj nepostačuje. Vo svojej podstate predstavuje len drobnú úpravu a oddialenie vznikajúceho problému, ktorý v prípade Slovenska je vzhľadom na predchádzajúci populačný vývoj a existujúce nerovnosti vo vekovej štruktúre v podstate nevyhnutnosťou.

Literatúra

Bleha, B., Vaňo, B. 2007. *Prognóza obyvateľstva SR do roku 2025 (aktualizácia)*. Bratislava: INFOSTAT.

Bleha, B., Šprocha, B., Vaňo, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060*. Bratislava: INFOSTAT.

Šprocha, B. 2013a. *Transformácia ľudských zdrojov na Slovensku a projekcia ich očakávaného vývoja*. Bratislava: EKONÓM.

Šprocha, B. 2013b. Úmrtnosť a starnutie obyvateľstva Slovenska. Prognóza budúceho vývoja v kontexte starobného dôchodkového systému. *Prognostické práce*, 5, č. 2, s. 79 – 102

Vaňo, B. 2006. *Prognóza pracovnej sily v krajoch SR do roku 2025*. Bratislava: INFOSTAT

Vaňo, B. a kol. 2002. *Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2050*. Bratislava: INFOSTAT

Kontakt

Branislav Šprocha

Prognostický ústav SAV

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

branislav.sprocha@gmail.com